

factor of truth in description of the events in the past because the historian's appeal to the past inevitably occurs from the perspective of his own subjectivity.

Novelty of the research results. It is proved that discourse-ethical methodology enables to harmonize such vectors as universal/contextual in the aspect of solving the problems concerning historical memory legitimation by means of achieving intersubjective understanding in the communicative process of all interested parties on the basis of compliance with a number of priori prerequisites for its organization.

Conclusions. Historical memory reveals the ability to function as a powerful lever for legitimizing of social institutions, social forms of life and state policy. However, on the other hand, it itself as a factor of spirituality needs legitimation not only because of history politicization – "memory conflict" of its carriers, but also due to the purely internal problems of historiography – the "memories conflict" having been generated in particular by its methodological innovations.

Key words: historical memory, history, historiography, critical philosophy of history, memory politics, legitimation, discourse-ethical methodology.

Одержано редакцією 22.03.2019

Прийнято до публікації 22.05.2019

УДК 1(091):123.1

DOI:10.31651/2076-5894-2019-1-13-19

ВИДРИГАН Микола Володимирович,

кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії та релігієзнавства
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
e-mail: vydrygan_mv@ukr.net

РОЗДУМИ ПРО СВОБОДУ ВОЛІ У ФІЛОСОФСЬКИХ ТРАКТАТАХ ЦИЦЕРОНА

У статті досліджуються філософські погляди на волю та свободу волі Марка Тулія Цицерона – видатного римського оратора, політичного діяча, гуманіста-просвітника I ст. до н. е. Встановлено, що не коректно вважати (як про це говорять і пишуть деякі автори), що першим сповістив світові про свободу волі апостол Павло (I ст. н. е.). Цю проблему піднімав Цицерон у своїх працях у середині I ст. до н. е. Обґрунтовано, що Цицерон дослідив звідки з'являється у людини воля і свобода волі. Він вважав, що за усією світобудовою стоїть творець або бог, який є ідеальним розумом і душею. Бог створив і тіла людей, вселив у ці тіла індивідуальні душі. Людська душа теж є не матеріального, а ідеального походження і має три взаємопов'язані елементи – розумовий, вольовий і чуттєво-емоційний. Цицерон дав визначення терміну воля, де воля – це стійке і розумне хотіння, чи бажання, прагнення, чи потяг до блага, до добра. Визначаючи свободу волі, Цицерон підкреслює, що ті, хто стверджує, що над людиною стоїть доля і необхідність (одвічний ряд причин) – забирають у людини свободу волі. Свобода людини полягає не в тому, щоб не мати ні в чому нестатку, нікому не підкорятися – тобто жити як хочеш, а в тому, щоб уміти і мати волю підкорятися, коли це потрібно, управляти іншими людьми, коли це її обов'язок моральний чи державний, не піддаватися долі чи іншим зовнішнім обставинам, коли вона здійснює діяння величній й надзвичайно корисні для всіх, наражаючись на великі труднощі і небезпеки.

Ключові слова: людина, воля, свобода, свобода волі, душа, доля, необхідність, обов'язок, бог, людина.

Постановка проблеми. На шляху переходу від античних вчень про волю і свободу до релігійно-філософського їх розуміння, а в межах античності від ранньо-елліністичних до неоплатонічних, не можна оминати роздумів на цю тему великого римського оратора і філософа Марка Тулія Цицерона. З іншого боку, не зовсім достатньо вивчений і оцінений його власний внесок у пізнанні цих питань. Є думка, що про свободу волі вперше заговорив

апостол Павло. Однак, апостол Павло про цю проблему сповістив християнський світ у I ст. нашої ери, а Цицерон – на століття раніше. А. Августин, у свою чергу, визнавав великий вплив творів Цицерона на його філософську ерудицію, та й не тільки він. Зверталися до поглядів Цицерона на свободу людини представники релігійно-філософської думки середньовіччя, філософи і політичні діячі епохи Відродження і Нового часу. Отже, дослідження проблеми свободи волі у філософській спадщині Цицерона є не тільки актуальним, але й необхідним моментом в історії філософської думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з тим, що в історії світової культури Цицерона знають як великого оратора, автора публічних промов, творів з ораторського мистецтва, філософських трактатів і приватних листів – література присвячена йому є багатоманітною. Однак, майже не представлені дослідження його філософської творчості. Цьому є два пояснення – з одного боку, слава ритора і теоретика красномовства, політичного діяча, римського гуманіста-просвітника, супроводжує його вже дві тисячі років, з іншого боку, після того, як відомий дослідник історії стародавнього Риму Т. Моммзен представив фігуру Цицерона (в порівнянні з його сучасником Г. Ю. Цезарем) «як політичного інтригана без твердих переконань, що завжди шукав особистого успіху і влади» [1, с. 10], а також розповсюдив свою особисту неприязнь до Цицерона як людини і на його теоретичні роботи, які начебто не являють ніякої оригінальності, а є зібранням думок грецьких філософів різних шкіл і зведених разом без фундаментальної їх розробки і розуміння, нависивши на Цицерона ярлик «еклектика» і значно послабивши інтерес до його філософської спадщини. В. Татаркевич, з одного боку, підтримує таку думку й висловлює певний позитив. Він пише: «Цицерон ніде не був творчим філософом, він усюди був виразником еклектичного духу, який панував на схилі античності. Але позаяк джерела, якими він користувався, переважно загинули, через те він сам став незамінним джерелом» [2, с. 187]. Приблизно у такому двоякому сенсі дає оцінку Цицерону і В. Вільденбанд, коли говорить, що «з точки зору популяризації наукових вчень слід високо поставити твори Марка Туллія Цицерона; уміле групування і витонченість форми компенсують його недостатню самостійність, що виявляється в безпринципному підборі різноманітних вчень» [3, с. 142]. Мабуть, ці дві причини вплинули на те, що за останнє півстоліття у філософській літературі практично немає праць присвячених дослідженню філософських творів Цицерона. Однак, Г. Майоров у статті «Цицерон як філософ» звертає увагу на те, що «є тенденція по-новому оцінити еклектизм Цицерона, в його еклектизмі все частіше вбачають грандіозну спробу створити на новій соціально-історичній основі своєрідну римську філософію..., тобто філософію, що відповідає і універсалістському духові світової римської держави, й індивідуальним духовним потребам кожного її громадянина...» [4, с. 9].

Мета цього дослідження полягає в тому, щоб розкрити зміст поглядів М. Т. Цицерона на волю і свободу у його філософських працях.

Виклад основного матеріалу. Над усією світобудовою: небом і землею, живою і неживою природою, людьми, вважає Цицерон, «є деякий творець (якщо світ мав начало, як вважає Платон) чи охоронець цієї будови і піклувальник про неї (якщо все це існувало споконвічно, як думає Аристотель)» [5, с. 206]. Творець або бог бачиться Цицероном як деякий відчужений і свобідний розум, що «відсторонився від будь-якої смертної плоті, все відчуває, все рухає і, сам який, знаходиться у вічному саморусі» [5, с. 206].

Такі роздуми ґрунтуються на основі порівняння уявлень про бога (богів) скептиками і стоїками. Епікурейці ж хоча і визнавали богів, але, на думку Цицерона, тільки віддаючи дань традиції, бо підтримували в цьому питанні скептиків. Останні ж ставили перед стоїками пряме питання: «є боги чи їх немає?» [6, с. 162], на яке стоїки достатніх доказів так і не надавали. І все ж, Цицерон підтримує стоїків, повторюючи за ними, що боги є, що вони безсмертні, що вони керують світом й піклуються про людей [6, с. 101]. Більше того, спочатку він, посилаючись на Хрисиппа, «другого» засновника Стої, говорить: «якщо є дещо таке у всесвіті, чого розум людини, сила й могутність зробити не можуть, то безперечно той, хто це зробив, кращий людини... Чому ж не сказати, що це бог? Бо якщо богів немає, то, що

може бути у всесвіті кращим людини?» [6, с. 105], а потім узагальнюючи вчення стоїків про бога робить висновки, що, по-перше, «боги повинні мати облік подібний фігурі кулі, бо яка фігура може бути красивішою тієї, яка одна містить в собі всі інші фігури... і рівномірність руху, постійність й впорядкованість не могли б так зберегтися в іншій фігурі» [6, с. 115]; по-друге, «провидіння богів спочатку влаштувало всесвіт і всі частини світу, і воно у всі часи керує ним» [6, с. 125]; по-третє, «Гомер все видумав про богів, перенісши на них людські властивості, ми ж на людей переносимо божі. Що це за божі властивості? Безсмертя, мудрість, проникливість, пам'ять. Тому я й говорю, що душа – божественна, а Еврипід навіть наважується говорити, що душа – бог» [5, с. 205]. І тому «в них той же, що в роді людському розум, та ж сама істина, той же закон, що приписує вчиняти добре і запобігати злому, а з цього зрозуміло, що й розсудливість, і розум до людей перейшов від богів» [6, с. 126]; по-четверте, спираючись на Зенона з Кітіона (засновника стоїцизму), Цицерон говорить: «те, що позбавлене душі і розуму, не може породити з себе дещо одушевлене й володіюче розумом» [6, с. 107], а тому «душа, походження небесного... боги, вірю я, розселили душі в тіла людей» [7, с. 7-28].

З'ясувавши роль і значення богів (чи бога) у світовому масштабі і для людей, Цицерон ставить наступне по важливості для кожної античної людини питання – що таке душа, де вона є і вона вічна чи смертна?

На його думку, душа не містить в собі ніяких матеріальних стихій (землі, води, повітря чи вогню), адже вона не має нічого змішаного, а тільки ідеальна. Розум з його пам'яттю, мисленням і уявою, дозволяє людині «зберігати минуле, передбачати майбутнє, осягати теперішнє, – а тільки це й можна назвати божественним, і прийти всьому цьому до людей нізвідки, крім від бога. Отже, природа і сутність душі є дещо особливе, окреме від знайомої нам природи» [5, с. 206]. Тому він вважає, що начало душі є не земним, а духовним або божественним.

Розглядаючи найскладніше питання того часу щодо розміщення душі в людському тілі, Цицерон критично проаналізувавши історію філософських суджень античності, перш за все, відкидає епікурейське вчення про душу, яка складається в них з особливо витончених атомів; не погоджується з наведеними Дикеархом (360–300 рр. до н. е.) цитатами, нібито існує тільки єдине живе тіло, однорідне з душею, а тому немає ніякого духу, а вся сила, за допомогою якої ми відчуваємо і діємо, розлита рівномірно по цьому тілу; скептично ставиться до розуміння душі як ентелехії у Аристотеля; не припускає, що душа є числом, як говорить Ксенофонт; вважає, що Платон придумав, ніби душа складається з трьох частин, які розміщені так: найкраща – розум, знаходиться в голові, вольова (прагнення) – у грудях, а емоційно-чуттєва (хіть) – під середостінням. Неприйнятними для Цицерона є погляди, що душа – це серце чи кров, яка притікає до серця і є частиною серця й мозку. В результаті Цицерон приходиться до висновку – душа «знаходиться в голові і можу назвати тому докази. А якщо це не так, то де б вона не знаходилася, вона – в тобі» [5, с. 207].

Глибоко усвідомлюючи діалектичний принцип розвитку, правда, божественного світу, відштовхуючись від того, що «початок руху – у саморуху, а він не має ні начала, ні кінця, інакше б неминуче зупинилося й обрушилося б все небо і світобудова, і не найшлося б ніякої сили, що б знову привести їх в рух... Цицерон приходиться до висновку, що все саморухоме вічне, то хто буде заперечувати, що саме такою є природа душі? Бо все неодушевлене рухається лише від зовнішнього поштовху, а все одушевлене наділене рухом внутрішнім і незапозиченим. В цьому – природа, в цьому сутність душі» [5, с. 202].

Великою справою для людини є побачити свою душу, душею ж, впевнений Цицерон, бо в цьому і є сенс Аполлонового завіту «Говорючи «Пізнай самого себе», він говорить: «Пізнай душу свою». Бо тіло для душі – лише посудина чи інша якась ємність: як діє твоя душа, так дієш ти сам» [5, с. 202]. А душа виявляє для таких дій «силу свою, проникливість, пам'ять, швидкість» [5, с. 206].

Отже, Цицерон говорить про те, що в природі душі має бути щось таке (якась сила),

що не залежить від долі, необхідності, зовнішньої причинності, яке володіє здатністю самостійно вибирати, самостійно вирішувати, самостійно відповідати за прийнятий вибір і самостійно діяти. Бо душа, яка відчуває, що вона рухається, – «разом з цим відчуває, що рухається своєю силою, а не чужою» [5, с. 202]. Таким чином він виокремлює крім розумових властивостей душі ще й вольові, а також закладає основу для визначення свободи волі і самої волі.

Далі про структуру душі у Цицерона йдеться при розгляді теми пристрастей. Не задовольняючись окремими судженнями стоїків і перипатетиків з цього питання, він свої думки висловлює опираючись на Піфагора і Платона, які «розділяють душу на дві частини, одну – причетну розуму, іншу – непричетну; і тією, яка причетна розуму, вони вважають спокій, тобто умиротворення і постійне блаженство, а в іншій частині душі – бурхливі рухи, протилежні і ворожі розуму – такі, як сильне прагнення [хтивість, жадоба]» [8, с. 276]. Хоча Цицерон вважає, що стоїки багато тонкощів знайшли вивчаючи пристрасті. Так, він наводить визначення Зенона з Кітіона, що пристрасть – це рух душі, який протиприродний і позбавлений розуму, а також інших стоїків, які вважають пристрасть надзвичайно сильним рухом душі і далеко відступаючи від постійної своєї природи. Але його зацікавила класифікація стоїками пристрастей, в якій є чотири види: хотіння (бажання) і радість від удаваного блага, тобто радість від насущних благ, а хотіння – від таких же благ у майбутньому); страх і горе від удаваного зла, тобто, горе у теперішньому і страх перед майбутнім.

Виходячи з таких видів пристрастей, як хотіння і радість, Цицерон обґрунтовує поняття «воля» наступним чином. З нашого розуміння блага витікають хотіння і радість, тому те, що нам здається благом, стає метою для досягнення. Хотіння, оволодіваючи людиною, стає рушійною силою в реалізації поставлених цілей і поштовхом до дій. Коли ж бажане досягнуте – людина радіє. Бо, розмірковує Цицерон, «за законами самої природи всі люди тягнуться до того, що вважається їм благом, а протилежного уникають, тому якщо предмет здається благом, то домогтися його наказує сама природа. Якщо цей потяг стійкий і розумний, то стоїки його називають *boulesis*, а ми – волею» [9, с. 276]. Отже, воля – це стійке й розумне хотіння, чи бажання, прагнення, чи потяг до блага, до добра, якщо ж це все дуже збуджене і не розумне, то це вже є хтивість і зло.

Однак на шляху розуміння свободи, свobodної волі людини стояла доля і необхідність, що було предметом філософських спорів і полеміки античних філософів. Тому Цицерон пояснює і своє бачення вирішення цього питання. Для цього він звертається до аналізу й співставлення позицій видатних представників тогочасних філософських шкіл Хрисиппа, Епікура і Карнеада з Кірени.

На думку стоїка Хрисиппа, говорить Цицерон, «немає руху без причин. А якщо це так, то все, що відбувається, відбувається в силу попередніх причин, отже виробляється долею. І, тому доведено, що все, що відбувається, відбувається внаслідок долі» [9, с. 306]. Епікур, побоюючись того, щоб «не позбавитись нам будь-якої свободи дій» [9, с. 307], придумав, вважає Цицерон, деякий третій вид руху, крім ваги і поштовху – відхилення атомів, хоча дотепнішим, на його думку, виявився представник Нової академії (Платонівської академії) Карнеад, який показав, що «епікурейці могли б захистити свою справу без цього надуманого відхилення. Бо якби вони вчили, що душі можуть бути властиві деякі самовільні рухи, то це був для них, звичайно кращий захист» [9, с. 307]. Цицерон висловлює думку, що «наша воля не потребує зовнішніх і попередніх причин... і не потрібно шукати зовнішніх причин самовільних (*voluntarii*) рухів душі. Бо якби вони вчили, що душі можуть бути властиві деякі самовільні рухи, то це був би для них, звичайно, кращий захист» [9, с. 307]. Цицерон висловлює думку, що «наша воля не потребує зовнішніх і попередніх причин... і не потрібно шукати зовнішніх причин самовільних (*voluntarii*) рухів душі. Бо цим рухам властива така природа, що вони в нашій владі і нам підкоряються. Але вони не безпричинні. Причиною їх є сама їхня природа» [9, с. 308].

В результаті Цицерон робить узагальнений висновок щодо дискусій про свободу і

необхідність долі: «Ті, хто стверджує, що майбутнє неможливо змінити і що неможливо істинне майбутнє перетворити в неправильне, зовсім не стверджують цим необхідність долі. Вони тільки пояснюють значення слів. Але ті, котрі вводять [для пояснення] одвічний ряд причин, ті забирають у людини свобідну волю й перетворюють її в рабиню долі» [9, с. 306].

Проте, мало знати, що таке свобода волі, вважає Цицерон, і висловлює ряд суджень і застережень щодо уміння людей розпоряджатися нею, бо деякі люди ставлять перед собою ту ж мету, що й царі: «ні в чому не мати нестатку, нікому не підпорядковуватися, користуватися свободою, сутність якої в тому, щоб жити, як хочеш» [10, с. 76].

Людина так влаштована, що вона прагне до справедливого, істинного і щирого ставлення до неї з боку інших людей, але в той же час вона прагне й панувати, тому «людина добре обдарована від природи, згоджується підкорятися тільки людині або що наставляє, або що навчає її, або справедливо і законно керує нею для загальної користі» [10, с. 61]. Тобто вільна людина повинна уміти й мати волю підкорятися, коли це потрібно, і управляти іншими людьми, коли це її обов'язок державний чи моральний. Саме тому Цицерон багато уваги приділяє визначенню поняття «обов'язок», основний зміст якого полягає в наступному – «кожний наш вчинок повинен бути вільний від необачності і недбайливості, і ми не повинні здійснювати нічого такого, чого ми не змогли б виправдати» [10, с. 84]. Таке визначення ґрунтується у Цицерона на тому, що двоїстою є природа людини, а відповідно її душа. Одній частині душі властиві прагнення, які ведуть людину куди завгодно – і до доброго і до злого, а іншій – розум, який підказує, що і як потрібно вчиняти і чого потрібно уникати. Отже, у всьому повинен головувати розум, прагнення йому підпорядковуватися. Звідси він робить висновок, що цілком вільними є мудрі люди.

У людини свобідної можна розпізнати хоробрий і великий розум за двома основними виявами: перший – у презирстві до зовнішніх обставин – якщо вона захоплюється чи бажає прекрасного у моральному плані і належного, і не піддається ні долі, ні іншій людині, ні своєму душевному хвилюванню; другий – у презирстві до внутрішніх перетворень – коли людина здійснює діяння величні й надзвичайно потрібні і корисні для всіх, наражаючись на великі труднощі, поневіряння й небезпеки для власного життя чи здоров'я. Потрібно також оберегатися, вважає Цицерон, і жаги слави, бо «вона позбавляє свободи, через яку великі духом мужі повинні всіляко змагатися. Навіть влади [лат. *imperium* – влада] добиватися не потрібно, вірніше, її іноді не слід приймати, а іноді з себе складати» [10, с. 75]. Однак, зауважує він, ми не повинні поступатися своїми вигодами і передавати іншим людям, коли ми самі маємо потребу в них; ні, «кожен повинен притримуватися своєї вигоди, не здійснюючи протизаконного стосовно ближнього» [10, с. 134].

Висновки. Цицерон, аналізуючи вчення про бога, душу, людину, її волю і свободу у Платона, Аристотеля, представників раннього еллінізму античної філософії, певною мірою, випереджаючи релігійно-філософську думку з цих питань представників пізнього еллінізму і патристики, приходять до наступних висновків: за усією світобудовою стоїть творець або бог, який свобідний розум і душа, що перебуває у безперервному саморуху й усе рухає і який створив, в тому числі, тіла людей, ожививши їх частинками душі; душа є явищем ідеальним, розміщується в голові людини і має розумові, вольові й чуттєві властивості; воля – це стійке і розумне хотіння чи бажання, потяг чи прагнення до блага, до добра; ті, хто стверджує, що над людиною стоїть доля; одвічний ряд причин – забирають у людини свободу волі; свобода людини полягає не в тому, щоб не мати ні в чому нестатку, нікому не підкорятися – тобто жити, як хочеш, а в тому, щоб уміти і мати волю підкорятися, коли це потрібно, управляти іншими людьми, коли це її обов'язок моральний чи державний, не піддаватися долі чи іншим зовнішнім обставинам, прагнучи належного чи прекрасно-морального, мати презирство до внутрішніх страждань – коли вона здійснює діяння величні і надзвичайно корисні для всіх, наражаючись на великі труднощі й небезпеки; для людини характерні різні види свободи – моральна, релігійна, політична тощо.

Список використаної літератури:

1. Гринцер Н. П. Римский профиль греческой философии / Н. П. Гринцер // Цицерон М.-Т. О пределах блага и зла. Парадоксы стоиков; пер. с лат. Н. А. Федорова. Вступ. статья Н. П. Гринцера. Комментар. Б. Н. Никольского. – М.: РГГУ, 2000. – С. 9-38.
2. Татаркевич В. Історія філософії: Т. 1: Антична і середньовічна філософії / В. Татаркевич; перекл. з польської А. Шкраб'юка. – Львів: Свічадо, 1997. – 456 с.
3. Виндельбанд В. История философии / В. Виндельбанд; пер. с нем. П. Рудина. – К.: Ника Центр, 1997. – 560 с.
4. Майоров Г. Г. Цицерон как философ / Г. Г. Майоров // М.-Т. Цицерон. Философские трактаты; перев. с латин. М. И. Рижского. Вступ. статья Г. Г. Майорова. – М.: Наука, 1985. – С. 5-59.
5. Цицерон М. Т. О презрении к смерти // М. Т. Цицерон. Избранные сочинения. Перев. с латин. С. Апта, М. Гаспарова, М. Грабарь-Пассек, С. Ошерова, Ф. Петровського, А. Тахо-Годи, С. Шервинского. Вступ. статья Г. Кнабе, – М.: Художественная литература, 1975. – С. 178-226.
6. Цицерон М. Т. О природе богов // М. Т. Цицерон. Философские трактаты; перев. с латин. М. И. Рижского. Вступ. статья Г.Г. Майорова. – М.: Наука, 1985. – С. 60-190.
7. Цицерон М. Т. О старости // М. Т. Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Перев. с латин. В. О. Горенштейна. Вступ. статья В. О. Горенштейна. – М.: Наука, 1974. – С. 7-30.
8. Цицерон М. Т. О страстях // М. Т. Цицерон. Избранные сочинения. Перев. с латин. С. Апта, М. Гаспарова, М. Грабарь-Пассек, С. Ошерова, Ф. Петровського, А. Тахо-Годи, С. Шервинского. Вступ. статья Г. Кнабе. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 273-296.
9. Цицерон М. Т. О судьбе // М. Т. Цицерон. Философские трактаты. Перев. с латин. М. И. Рижского. Вступ. статья Г. Г. Майорова. – М.: Наука, 1985. – С. 299-316.
10. Цицерон М. Т. Об обязанностях // М. Т. Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Перев. с латин. В. О. Горенштейна. Вступ. статья В. О. Горенштейна. – М.: Наука, 1974. – С. 58-156.

References:

1. Grintser, N. P. (2000). Roman profile of Greek philosophy. *Cicero M. T. On the limits of good and evil. Paradoxes of the Stoics*, 9-38. Moscow: Russian State Humanitarian University (in Russ.)
2. Tatarkevych, V. (1997). *History of philosophy, 1: Ancient and medieval philosophy*. Lviv: Svichado (in Ukr.)
3. Windelband, V. (1997). *History of Philosophy*. Kiev: Nika Center (in Russ.)
4. Mayorov, G. G. (1985). Cicero as a philosopher. *M. T. Cicero. Philosophical treatises*, 5-59. Moscow: Science (in Russ.)
5. Cicero, M. T. (1975). On Contempt for Death. *Selected Works*, 178-226. Moscow: Fiction (in Russ.)
6. Cicero, M. T. (1985). On the Nature of the Gods. *Philosophical treatises*, 60-190. Moscow: Science (in Russ.)
7. Cicero, M. T. (1974). On Old Age. *On old age. On friendship. On duties*, 7-30. Moscow: Science (in Russ.)
8. Cicero, M. T. (1975). On passions. *Selected Works*, 273-296. Moscow: Fiction (in Russ.)
9. Cicero, M. T. (1985). On Fate. *Philosophical treatises*, 299-316. Moscow: Science (in Russ.)
10. Cicero, M. T. (1974). On Duties. *On old age. On friendship. On duties*, 58-156. Moscow: Science (in Russ.)

VYDRYGAN Mykola Volodymyrovych,

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor of the Department

of Philosophy and Religious Studies

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

e-mail: Vydrygan_mv@ukr.net

**THOUGHTS ON FREEDOM OF WILL
IN PHILOSOPHICAL TREATISES OF CICERO**

Summary. Introduction. *At the stage of transition from early-Hellenistic doctrines about freedom and freedom of will to their late philosophical understanding, we cannot avoid the thoughts of the great Roman rhetorician and philosopher Marcus Tullius Cicero. His contribution to the research of this problem is not sufficiently studied and appreciated.*

Purpose is to reveal the content of his views on freedom of will on the verge of the transition of ancient philosophy from the early Hellenistic to the late one, as well as on the eve of theological and religious Christian beliefs about freedom and freedom of will.

Methods are historical-logical, historical genetic as a kind of comparative historical method, reconstructive and also such rational methods of thinking as analysis and synthesis, abstraction, idealization and theoretical construction.

Results. *The author of the article establishes that Cicero was the first, who informed to the world about the freedom of will. Cicero investigated how freedom and will appear in the person. He believed that behind the universe is the creator or god, who has free (ideal) intelligence and soul. God created bodies of people and inspired in these bodies individual souls. The human soul is not material and it has an ideal*